

Лекція

Будова, принципи й методи сучасної психології

Мета: дати поняття студентам про будову, принципи й методи сучасної психології, познайомити з класифікацією галузей психології. Забезпечити засвоєння та розуміння методів психології. Розвивати аналітичне мислення рефлексію у здобувачів фахової передвищої освіти. Виховувати професійну культуру студентів, інтерес до психологічних знань.

Мотивація мети: знайомство з основними поняттями теми «Будова, принципи й методи сучасної психології» сприяє формуванню розуміння структури та методів психології.

План

1. Місце психології в системі наук.
2. Класифікація галузей психології.
3. Основні напрями психології.
4. Принципи психології.
5. Методи психологічних досліджень.

Література

1. Загальна психологія: Підручник // О.Скрипченко, Л.Долинська, З. Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – С. 5-76.
2. Максименко С.Д. Загальна психологія : навч. посібник / С.Д. Максименко. – [3-є вид., перероб. і доп.] – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 272 с.
3. Основи практичної психології : підручник / [В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелєва та ін.]. – К. : Либідь, 2003. – 536 с.
4. Основи психології : підручник / [Киричук О.В., Роменець В.А., Кириленко Т.С., Маноха І.П. та ін.]; за заг. ред. О.В.Киричука, В.А.Роменця. – [6-те вид., стер.]. – К. : Либідь, 2006. – 632 с.
5. Сергєєнкова О.П. та ін. Загальна психологія : навч. посібник / [Сергєєнкова О. П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасєка О.В.]. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
6. Ткаченко О.М. Принципи та категорії психології. – К.: Вища школа, 1979. – 200 с.

Ключові слова: психологія праці, медична, педагогічна, юридична, військова, спорту, торгівлі, вікова, аномального розвитку, порівняльна, соціальна, психологія особистості, історія психології, нейропсихологія, принципи психології, метод, методика, групи методів.

Засоби навчання: презентація, інтерактивна дошка Padlet.

Домашнє завдання:

- опрацювати лекцію;
- виписати в словничок ключові слова теми;
- підготуватися до практичного заняття «Будова, принципи й методи сучасної психології» (див. Інструкцію до практичного заняття);
- підготувати опитування (анкетування) – до 10 питань на тему «Чому ви обрали для навчання ВСП «Економіко-правничий фаховий коледж ЗНУ»? Скрін прикріпити в Moodle.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте місце психології в системі наук.
2. Опишіть класифікацію галузей психології.
3. Назвіть основні напрямки психології. В чому їх особливості?
4. Визначте принципи психології.
5. Назвіть групи методів психології. Охарактеризуйте їх.
6. Які є вимоги до якостей дослідника?

1. Місце психології в системі наук

Інформатизаційні та глобалізаційні процеси у сучасному світі висувують підвищені вимоги до людини. Це зумовлює зростання ролі людського чинника у виробничій та духовній сферах, а відтак і підвищення суспільного інтересу до дослідження людини.

У науковий обіг запроваджено **поняття особистісного чинника, що розуміється як індивідуальні характеристики людини, які впливають на її виробничу діяльність.**

Так, робітник може зробити помилку через поганий настрій, авіадиспетчер здатен попередити аварію завдяки своїм сміливим діям.

Відтак, саме суспільні потреби зумовили зростання уваги до людинознавчих дисциплін, спричиняють їх інтенсивний розвиток. У системі тих чи інших зв'язків людина вивчається то як продукт біологічної еволюції й природний індивід з притаманною йому програмою розвитку і певним діапазоном можливостей, то як суб'єкт і об'єкт історичного процесу – особистість.

Багато проблем психології знаходяться на межі або з філософією, або з медициною, або з педагогікою.

Тривалий час психологічні знання були частиною філософії (до кінця XIX ст.), і сучасна психологія базується на філософських уявленнях. Відокремлення напрямів психології пояснюється різною філософською позицією щодо принципів взаємовідношення психіки і дійсності,

людини і суспільства, людини і тваринного світу тощо. Філософія, спираючись на дані наук про людину, в тому числі і психології, у змозі розглянути проблему людини в цілому, розкрити її сутність, закономірності буття.

Існує тісний зв'язок психології з природознавством. Поява психологічного експерименту та роботи Сеченова «Рефлекси головного мозку» у другій половині XIX ст. показали, що психічні явища такі ж природні, як і інші функції організму, вони не безпричинні, а є однією з ланок рефлексу. Але психічні явища не тотожні з фізіологічними процесами.

Так, на основі однакових фізіологічних змін виникають різні психічні явища. Наприклад, будь-які сильні емоції (гнів, радість, ненависть) викликають підвищення адреналіну, що можна легко визначити за допомогою аналізу крові. Однак, цей аналіз не покаже, яку саме емоцію переживає людина. Для розуміння розвитку психіки велике значення мала еволюційна теорія Дарвіна.

Міцний зв'язок психологія має із педагогікою. Задачі психології в розв'язанні педагогічних проблем полягають у тому, щоб психологічні дослідження спрямовувати не стільки на обґрунтування вже існуючих педагогічних підходів, скільки на пошук нового, що випереджає звичну практику. У наукових роботах українських психологів, орієнтованих на психологічне забезпечення педагогічного процесу, проходять експериментальну перевірку розвивальні, корекційні, формувальні програми інноваційного характеру. Зразки таких досліджень виконали І.Д.Бех, Л.В.Долинська, О.Л.Кононко, Т.О.Піроженко,

Своєрідність місця психології в системі наук в тому, що вона існує на межі природничих і гуманітарно-суспільних наук. Деякі розділи психології наближаються до біологічних і фізіологічних наук (порівняльна психологія, зоопсихологія, психофізіологія, нейропсихологія), а деякі – до гуманітарних (соціальна психологія, психолінгвістика, психологія особистості тощо).

2. Класифікація галузей психології

Сучасна психологія охоплює розгалужену систему наукових дисциплін, кількість яких наближається до **100**. Зв'язки між різними галузями психології утворюють структуру сучасної психології.

Класифікувати галузі психології доцільно за трьома ознаками (А.В.Петровський).

За видами діяльності можна виокремити такі галузі, як:

а) **психологія праці** (досліджується наукова організація праці, психологічні аспекти зв'язків у системі людина-техніка).

Її розділи: інженерна, авіаційна, космічна психологія;

б) **педагогічна** (вивчає педагогічні закономірності навчання і виховання).
Розділи: психологія навчання (психологічні основи методик), виховання, психологія вчителя, навчально-виховної роботи із аномальними дітьми;

в) **медична** (досліджує психологічні аспекти діяльності лікаря і поведінки хворого);

г) **нейропсихологія** (мозкова локалізація психічних функцій);

д) **юридична** (психологічні питання реалізації системи права);

е) **військова** (психологічні основи поведінки в умовах бою, методи «психологічної війни»);

є) **спорту** (психологічні особливості спортивних змагань, діяльність спортсменів);

ж) **торгівлі** (психологічні умови впливу реклами, особливості попиту, обслуговування).

За психологічними аспектами розвитку вирізняють такі галузі, як:

а) **вікова** (розвиток психічних процесів і якостей людини, взаємозв'язок навчання і психічного розвитку).

Розділи: дитяча, підлітка, юності, дорослого (акмеологія) і геронтопсихологія (людей похилого віку);

б) **психологія аномального розвитку.**

Розділи: патопсихологія (особливості психіки при психічних захворюваннях), олігофренопсихологія (порушення психічного розвитку при вроджених дефектах мозку), сурдопсихологія (розвиток дітей з порушенням слуху), тифлопсихологія (розвиток дітей з порушенням зору);

в) **порівняльна** (еволюція форм психіки у живому світі);

г) **історія психології** (розвиток психологічних знань).

За системами зв'язків між людиною і суспільством розрізняються:

а) **соціальна психологія** (психічні явища у спільній діяльності, спілкуванні людей);

б) **психологія особистості** (індивідуальні психологічні особливості людини як члена суспільства).

Особливе місце посідає **загальна психологія**. Вона не є самостійною галуззю, а об'єднує найбільш загальні закономірності психіки; характеристики методів, принципів, основних наукових понять.

У психології постійно з'являються **нові галузі** (психологія управління, середовища, економічна, екологічна, політична, будівництва, транспорту). **Цей процес називається диференціацією психологічних знань.**

Крім наукової психології, існує **практична (прикладна)**, основним змістом якої виступає застосування психологічних механізмів впливу з метою корекції поведінки та розвитку людей у конкретних та унікальних умовах їхніх життєвих обставин та життєвого шляху (В.Панок).

3. Основні напрями психології

У ХХ столітті сформувались такі основні напрями психології, як біхевіоризм, гештальтпсихологія, психоаналіз, радянська психологія.

Біхевіоризм розробляли **Е.Торндайк** (1874-1949), **Дж. Уотсон** (1878-1958), **В.Мак-Дугалл** (1871-1938). Перед психологією було поставлено задачу вивчати лише те, що можна сприймати у поведінці людини. Сама назва «біхевіоризм» походить від англійського **behaviour** – поведінка.

Поведінка розглядалась на основі зв'язку між зовнішнім впливом (стимулом) та реакцією на нього, тому вважалось, що вивчати потрібно стимули і відповідні їм реакції, не вдаючись до розгляду внутрішніх процесів обробки стимулів – свідомості, суб'єктивного. Лише в пізнішому варіанті цього напрямку – **необіхевіоризмі** – поставлено задачу вивчати те, що відбувається між стимулом і реакцією (**Е.Толмен**).

Висновки, зроблені у дослідженнях поведінки тварин, автоматично і безпідставно були перенесені на поведінку людини. Вважали основним у поведінці навички, що виробляються шляхом тренування. Біхевіоризм мав значний вплив на американську психологію, став теоретичною основою поширених сьогодні **програм наочіння – тренінгів**.

Гештальтпсихологія, або структурна психологія, знайшла висвітлення в роботах **М. Вертхеймера** (1880-1943), **В.Келера** (1887-1967), **К. Левіна** (1890-1947).

Основне поняття – гештальт (від нім. Gestalt – форма, фігура), **яке фіксує єдність організму і середовища**. Відношення між ними будуються за принципом взаємовідповідності (ізоморфізму). Психіку необхідно вивчати як цілісну структуру, властивості якої не впливають з властивостей окремих психічних явищ. Психіка мовби моделює середовище за своїми особливими законами.

Наприклад, добудовує незавершені зовнішні структури, прагнучи до об'єднання розрізнених частин в осмислену цілісність. Так, бачимо за вікном лише верхівки дерев, частини будинків, але у відповідь «Що ти бачиш за вікном?» кажемо: «дерево», «будинок». Представники гештальтпсихології відмовились від вивчення фізіологічних основ та соціальних чинників психіки. **Відомі вивченням творчого мислення, сприймання.**

Засновником психоаналізу був З.Фрейд (1856-1939), який вперше привернув увагу до сфери мотивації особистості, зокрема її несвідомих складових, які назвав інстинктами, вважаючи їх спільними з тваринними попередниками людини. Поведінка людини пояснювалась дією підсвідомих некерованих інстинктів, головними з яких Фрейд назвав прагнення до задоволення, сексуальний потяг (лібідо). Остання знаходиться у суперечності із суспільними нормами, які обмежують прагнення людини до задоволення. Внаслідок такої суперечності виникає внутрішній конфлікт, який або розв'язується за допомогою сублимації (спрямування інстинктивної енергії людини на творчість, діяльність тощо), або призводить до захворювань – неврозів.

Переважаючий вплив на розвиток радянської психології мали марксистсько-ленінська ідеологія, головними положеннями якої є наступні:

- 1) **опора на принцип детермінізму**, за яким психіка вторинна і обумовлена зовнішніми впливами;
- 2) **зв'язок психічного з матеріальним субстратом**, насамперед, з головним мозком;
- 3) **зв'язок психічного з об'єктивним світом**;
- 4) **активний, перетворюючий характер психічного**;
- 5) **свідомість – створюваний в активному творчому акті адекватний образ дійсності, але не її копія**;
- 6) **психічне – функція складно організованої матерії – мозку**;
- 7) **практика, а не тілесна дія, первинна порівняно із суб'єктивним.**

Представники радянської психології: Л.С.Виготський (1896-1934), О.М.Леонтьєв (1903-1979), С.Л.Рубінштейн (1889-1960), Б.Г.Ананьєв (1907-1972), Г.С.Костюк (1899-1982).

Для психології ХХІ століття властиве послаблення ролі біхевіоризму, посилення когнітивної й гуманістичної психології. Водночас, спостерігається змішування (еклектизм) різних підходів у новітніх теоріях, тому їх важко

однозначно класифікувати і віднести до певної теоретичної концепції. Психологи різних напрямків і наукових шкіл працюють над виробленням спільних поглядів. Відтак, психологія поступово стає єдиною науковою дисципліною.

4. Принципи психології

Принципи науки – це загальні закони, які стали засобом дослідження. Вони тісно взаємозв'язані і утворюють систему. Немає єдності у визначенні списку основних принципів, у їх трактуванні та розкритті змісту. С.Л. Рубінштейн, К.В. Шорохова, М.Г.Ярошевський вважають основним принципом детермінізм. Принцип детермінізму сформульовано у 50-ті роки ХХ ст. С.Л.Рубінштейном: реагування людини на зовнішні впливи залежить не тільки від характеристик цього впливу, а й від особливостей психіки людини (інтересів, досвіду, освіченості, знань тощо).

Із принципу детермінізму походить **принцип взаємозв'язку і взаємозумовленості психіки і діяльності**. Діяльність визначається задумом, ціллю, програмою її досягнення, тобто свідомістю. І, навпаки, на створення задумів, програм впливає практика.

Принцип розвитку психіки та свідомості в діяльності стверджує, що діяльність виступає як умова не тільки прояву, але й розвитку психіки. Виховання і навчання за своєю сутністю є організацією діяльності дитини. Для вивчення і водночас розвитку психічних особливостей дитини потрібно організувати відповідну їй діяльність. Наприклад, творчу уяву можна зафіксувати в малюванні або при створенні казки.

Принцип комплексності, системності й систематичності передбачає, що окреме дослідження не дає повного розкриття психічного явища. Необхідно використовувати комплекс методів дослідження, аналізувати не розрізнені факти, а зіставляти їх, простежувати всі сторони психічного явища в їх сукупності.

Відповідно до **генетичного принципу**, будь-яке явище потрібно вивчати у його процесі з виявленням всіх моментів, їх послідовності та зв'язків між ними.

5. Методи психологічних досліджень

Метод – спосіб пізнання реальності.

Методика – часткове застосування методу.

Психологія висуває до методів дослідження психічних явищ певні вимоги: — психічні явища потрібно вивчати в їх розвитку, взаємозв'язку та взаємозалежності;

— метод психологічного дослідження має бути адекватним предметові дослідження, розкривати істотні, а не випадкові, другорядні особливості досліджуваного психологічного процесу, стану чи властивості.

Основним принципом психологічного дослідження є його об'єктивність.
Метами, які забезпечують об'єктивність розкриття досліджуваного психічного явища, є спостереження, експериментальне дослідження, аналіз продуктів діяльності (навчальної, трудової, спортивної), бесіда, інтерв'ю та ін.

Групи методів психології:

I. Група за організаційним критерієм:

— **Порівняльний метод**, який ще називають **методом вікових або поперечних зрізів**. Він передбачає одночасне вивчення певного психічного явища у різних вікових груп з метою виявлення його динаміки;

— **Лонгітюдний** – передбачає дослідження динаміки певного психічного явища у одних і тих же конкретних дітей або їх груп протягом тривалого часу (кількох років);

— **Комплексний** – у дослідженнях беруть участь різні спеціалісти (фізіологи, гігієністи, педагоги і психологи).

II. Емпіричні методи (дослідницькі), до яких належить:

— **Спостереження;**

— **Самоспостереження;**

— **Експеримент** – природний, лабораторний.

III. Психодіагностичні методи – виявляють актуальний рівень розвитку психіки чи особистості (тести). Вони використовуються для з'ясування того, наскільки психічні якості людини відповідають раніше виявленим нормам та стандартам. Тести мають традиційну структуру, що складається з системи коротеньких завдань, варіанти виконання яких заздалегідь передбачаються і відповідають різним рівням розвитку властивості, що діагностується.

IV. Додаткові методи, які самі по собі не забезпечують достатньої об'єктивності результатів – аналіз продуктів діяльності, аналіз документів, біографічні методи, бесіда, інтерв'ю.

V. Методи обробки результатів, що включають кількісну обробку методами математичної статистики та якісну обробку шляхом диференціації результатів за типами, видами, варіантами, їх категоризацію.

Спостереження - метод психологічної діагностики, "полягаючий в умисному і цілеспрямованому сприйнятті психічних явищ з метою вивчення їх специфічних змін за певних умов".

Використання в психологічній практиці методу спостереження дає можливість зіставлення і дублювання діагностичних даних при інтерпретації, що є важливим чинником забезпечення об'єктивності психологічного обстеження.

Спостереження може бути звичайним (бачення, слухання) та **інструментальним**, коли бачене й почуте в поведінці людини фіксується за допомогою фото-, кіноапарата або магнітофона.

Інструментальне спостереження дає можливість документувати все, що спостерігається, а тому й глибше аналізувати, порівнювати.

Вимоги до проведення спостереження:

- бути цілеспрямованим, а не випадковим;
- здійснюватися планомірно й систематично;
- бути забезпеченим достатньою інформацією про спостережуване явище (якомога більшою кількістю фактів);
- точно фіксувати результати спостереження.

Метод самоспостереження, особливо інтроспективна його форма, не може бути єдиним і вірогідним способом вивчення особливостей психічних процесів, станів і властивостей особистості. Самоспостереження легко піддається суб'єктивному тлумаченню психічних явищ, особливо тоді, коли досліджувана особа малорозвинена і не здатна до самоспостереження. Перевірити ж описи психічних переживань, що досліджуються самоспостереженням, здебільшого неможливо.

Експеримент є одним з основних методів психології. Особливість його полягає в тому, що дослідник сам створює умови, за яких досліджуване явище виникає неодмінно й закономірно. При цьому дослідник дістає можливість чітко визначити чинники, які діяли в момент виникнення та перебігу досліджуваного явища, розкрити причини, що його зумовили, а також у разі потреби повторити дослід з метою нагромадження додаткових відомостей для обґрунтування одержаних результатів.

Розрізняють експерименти лабораторний та природний та формуючий.

Експеримент — це дослідницька діяльність, метою якої є вивчення причинно-наслідкових зв'язків, що передбачає виконання таких умов:

- 1) дослідник сам стимулює виникнення та вияв досліджуваного явища;
- 2) дослідник може варіювати, змінювати умови, за яких проходить явище;
- 3) є можливість неодноразово відтворювати результати;
- 4) експеримент дає змогу встановлювати кількісні закономірності, які допускають математичне формулювання.

Роль експериментального методу дослідження в психології надзвичайно важлива, оскільки саме завдяки систематичному його використанню (В.Фехнер, Е.Вебер, В.Вундт) у середині ХІХ ст. психологія відділилася від філософії і стала самостійною галуззю знань.

Обробка експериментальних даних. Обробка експериментальних даних передбачає математичний та якісний аналіз отриманих даних.

Тест – це проба, один із способів психологічної діагностики рівня розвитку психічних процесів і властивостей людини. Психологічні тести становлять собою певну систему завдань, надійність яких випробовується на певних вікових, професійних, соціальних групах і оцінюється та стандартизується за допомогою спеціального математичного аналізу.

Розрізняють тести для вивчення інтелектуальних здібностей, рівня розумового розвитку особистості й тести успішності. За їх допомогою можна з'ясувати рівень розвитку окремих психічних процесів, рівні засвоєння знань, загального розумового розвитку особистості. Тести як стандартизовані методи дають можливість порівнювати рівні розвитку та успішності піддослідних з вимогами програм і професіограм різних спеціальностей. З метою уникнення помилок при використанні тестів як методу психологічного дослідження їх зміст повинен відповідати досліджуваному явищу (розумовій діяльності) і не потребувати для виконання спеціальних знань. Зміст тесту та інструкція до його виконання мають бути максимально чіткими та зрозумілими. Результати тестового дослідження не можна оцінювати як абсолютні показники розумових можливостей особистості. Вони є лише показниками рівня розвитку певних якостей на момент дослідження за конкретних умов життя, навчання та виховання особистості.

У психології, зокрема в педагогічній практиці, широко застосовують **метод опитування, коли потрібно з'ясувати рівень розуміння піддослідним завдань, життєвих ситуацій, уживаних у навчанні та практичній діяльності понять або коли потрібна інформація про інтереси, погляди, почуття, мотиви діяльності та поведінки особистості.**

До найпоширеніших різновидів опитування як методу психологічного дослідження належать **бесіда, інтерв'ю, анкетне та соціометричне дослідження.**

Бесіда – це цілеспрямована розмова з піддослідним з метою з'ясування уявлення або розуміння ним явищ природи та суспільства, наукових питань, взаємозалежностей, причин та наслідків, переконань, ідеалів, ідейної спрямованості.

Поставлені запитання мають бути чіткими й зрозумілими, спрямованими на психологічні явища. У бесіді потрібно домагатися не лише констатуючої відповіді, а й пояснення, мотивації, тобто відповідей на запитання не лише «що це таке?», ай «чому?», «як?».

Одним з **варіантів бесіди є інтерв'ю**, яке використовують у психологічних та соціологічних дослідженнях. В інтерв'ю виявляються думки, погляди, факти з життя респондента, тобто піддослідного, його ставлення до політичних подій, ситуацій, соціальних явищ.

Інтерв'ю як метод має три види:

– **стандартизоване інтерв'ю**, в якому формулювання і послідовність запитань визначаються заздалегідь;

– **нестандартне інтерв'ю**, в якому людина, яка його проводить, керується лише загальним планом опитування, формулює запитання відповідно до конкретної ситуації;

– **напівстандартне інтерв'ю**, яке містить певну кількість можливих запитань.

Вибір видів інтерв'ю залежить від змісту дослідження, рівня вивчення проблеми, підготовки дослідника.

Анкетне дослідження – один з способів психологічного опитування. За допомогою анкетування досліджуються літературні, мистецькі, спортивні, професійні інтереси та уподобання, мотиви, ставлення до вибору дій, вчинків, різновидів праці, до тих чи інших переживань, їх оцінювання.

На поставлені в анкеті запитання анкетовані дають відповіді в письмовій формі. Причому запитання ставляться так, що відповіді на них будуть описовими або альтернативними: «так», «ні», «не знаю», «важко відповісти», або так, що в них наперед дається кілька варіантів відповіді, серед яких піддослідному пропонується підкреслити один, що відповідає його особистим поглядам та інтересам. В анкеті ставляться запитання і констатуючого, і мотиваційного характеру, як у бесіді та інтерв'ю.

Анкета може бути іменною, коли піддослідний зазначає своє прізвище та ім'я, наводить певні відомості про себе, та анонімною, при використанні якої отримують більш правдиві відповіді.

Надійність даних анкетного опитування перевіряється двома шляхами:

- 1) повторним опитуванням за тією ж процедурою тих самих осіб;
- 2) контролем даних анкетного опитування іншими методами:
  - опитуванням третіх осіб;
  - спостереженням;
  - аналізом доступних документів.

Анкетний метод може використовувати заочно, є порівняно економним методом збирання даних. Він дає змогу аналізувати і обробляти дані за допомогою статистики. Цей метод застосовують у масових обстеженнях. За допомогою анкетного дослідження можна зібрати великий обсяг матеріалу, що дає підстави вважати одержані відповіді достатньо ймовірними.

Соціометричне дослідження, або метод вибору, застосовують для з'ясування взаємин у колективі, оцінних ставлень піддослідних до інших, віддавання переваги одним членам колективу чи групи перед іншими при виборі керівника, приятеля. Підставою для оцінного ставлення та вибору є почуття симпатії або антипатії до інших.

Метод аналізу продуктів діяльності ґрунтується на тому, що в результатах роботи людини виявляються її знання, вміння та навички, здібності, уважність і спостережливість, риси характеру. Отже, продукти діяльності дають можливість побачити в них найрізноманітніші психічні якості та властивості особистості, рівень їх розвитку.

Продуктами діяльності учнів є їхні письмові роботи, вироби, малюнки, моделі, фотографії та ін.

Метод узагальнення незалежних характеристик - це об'єднання та узагальнення даних багатьох спостережень, виконаних незалежно одне від одного в різний час, за різних умов та у різних видах діяльності. Одержані незалежні характеристики – розумові дані особистості, її моральна вихованість, дисциплінованість, спрямованість інтересів і здібностей, рівень культури, темп розвитку тих чи інших якостей – узагальнюють у певну систему під певним кутом зору.

Висновок

Вимоги до якостей дослідника:

- бути об'єктивним при фіксації, словесному описі та класифікації спостережень;
- володіти собою, тобто його настрій та особисті характерологічні якості не повинні впливати на спостереження та позначатися на ньому та висновках;
- не бути тенденційно упередженим в організації спостереження та очікуванні його наслідків, щоб не зробити безпідставних висновків;
- не піддаватися першим враженням про піддослідного;
- не бути поблажливим щодо піддослідного;
- не приписувати піддослідному власних якостей і не пояснювати його поведінку з власної позиції.